

Η εποχική μετακίνηση των κοπαδιών στον Ανατολικό Ψηλορείτη, μια ιστορική αναδρομή. Το παρελθόν παράδειγμα για το μέλλον

Π. Αρβανίτης¹, C. Watkins², G. Endfield³

¹ Α.Δ.Κ. Διεύθυνση Δασών Ηρακλείου, Δασικό Φυτώριο Φοινικιάς, ΤΚ 71 410, Ηράκλειο

² University of Nottingham, School of Geography Faculty of Humanities and Social Sciences, Liverpool L69 3BX, UK

³ University of Liverpool, Sir Clive Granger Building, Nottingham, NG7 2RD UK

Περίληψη

Στην περιοχή της Κρήτης η εποχική μετακίνηση των κοπαδιών έπαιξε σημαντικό ρόλο, τόσο στη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος, όσο και στη διαμόρφωση συγκεκριμένων δομών της κοινωνίας. Η έρευνα εστίασε στον ανατολικό Ψηλορείτη όπου κατά το παρελθόν οι κάτοικοι του, με την παραδοσιακή διαχείριση των λιβαδικών και δασικών οικοσυστημάτων, κατάφεραν να συντηρούν τα κοπάδια τους και να διατηρούν ένα φυσικό περιβάλλον με υψηλή βιοποικιλότητα. Στην παρούσα εργασία συγκεντρώθηκαν στοιχεία από συνεντεύξεις των κατοίκων της περιοχής, από αρχαιολογικό υλικό (δασικής υπηρεσίας - τοπικών κοινοτήτων), φυσικογεωγραφικά δεδομένα, στοιχεία πεδίου και όλα τα παραπάνω αναλύθηκαν σε περιβάλλον Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών (G.I.S.). Οι παραδοσιακές μορφές διαχείρισης βασίζονταν στην με κάθε τρόπο εκμετάλλευση σε χώρο και χρόνο των διαθέσιμων πόρων για τα κοπάδια. Υιοθετώντας παραδοσιακά χειριστικά μέτρα στις σύγχρονες μεθόδους διαχείρισης, θα ωφεληθούν τόσο η κτηνοτροφία όσο και τα λιβαδικά-δασικά οικοσυστήματα.

Λέξεις κλειδιά: Κρήτη, Λιβάδι, Μετακινούμενη Κτηνοτροφία, Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών (Γ.Σ.Π.).

Εισαγωγή

Η κτηνοτροφία στην Κρήτη είναι συνδεδεμένη με την απαρχή του ανθρώπινου πολιτισμού στο νησί, και η εποχική μετακίνηση των κοπαδιών (transhumance) εμφανίζεται από την πρώιμη κιόλας εποχή του Σιδήρου (Wallace 2003), ενώ οι Rackham and Moody (1996) υποστηρίζουν ότι υπάρχει συνεχής οργανωμένη βόσκηση εδώ και τουλάχιστον 5.000 έτη.

Η εποχική μετακίνηση των κοπαδιών, μπορεί να οριστεί ως μία παραδοσιακή εκτροφή που επιτρέπει την εξισορροπημένη εκμετάλλευση των διαθέσιμων πόρων, ανάμεσα στις πεδινές και τις ορεινές περιοχές (Ruiz and Ruiz 1986). Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι αποτελεί ένα δυναμικό σύστημα το οποίο εξελίχθηκε για να εκμεταλλευθεί καλύτερα τους φυσικούς πόρους σε χωρικό και εποχικό επίπεδο, και για να μπορέσει να ανταποκριθεί σε μία αυξανόμενη ζήτηση εξειδικευμένων κτηνοτροφικών προϊόντων (Nixon and Price 2001).

Σύμφωνα με τον Chaniotis (1999), η εποχική μετακίνηση των κοπαδιών στη σύγχρονη Κρήτη περιλάμβανε την εποχική μετακίνηση μεμονωμένων κτηνοτρόφων – όχι ολόκληρου του νοικοκυριού- που έμεναν κυρίως στα ορεινά χωριά του νησιού (συνήθως από 400 – 700 μέτρα υψόμετρο) στα χειμερινά βοσκοτόπια που βρίσκονταν στις παραθαλάσσιες περιοχές (χειμαδιά) ή στα θερινά βοσκοτόπια στις ορεινές περιοχές. Αντίθετα στο νομό Χανίων στην περιοχή των Μαδάρων, οι Rackham και Moody (1996) κατέγραψαν μετακινήσεις και ολόκληρου του νοικοκυριού, με την ύπαρξη δύο διαφορετικών χωριών, ένα στα ορεινά και ένα στα πεδινά.

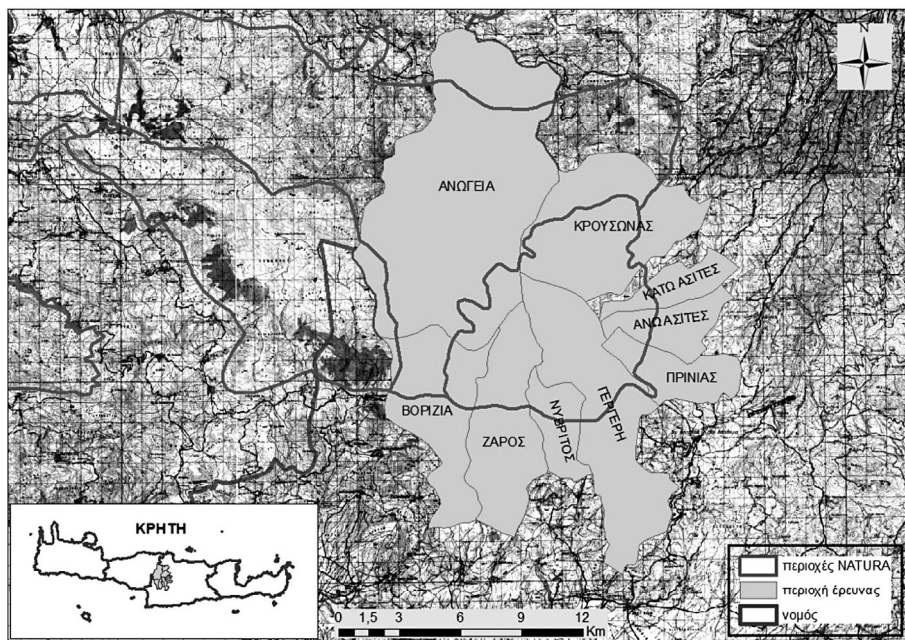
Στην περιοχή της Ηπείρου, η Saratsi (2003) καθορίζει δύο τύπους εποχικής μετακίνησης, αυτή της μικρής και της μεγάλης κλίμακας, ανάλογα με τις αποστάσεις ανάμεσα στους ορεινούς και τους πεδινούς βοσκότοπους. Για την περιοχή της Μεσογείου η εποχική μετακίνηση των κοπαδιών, τουλάχιστον σε μια μικρή κλίμακα, ήταν ευρέως διαδεδομένη για πολλούς αιώνες (Garnsey 1988). Τις τελευταίες όμως δεκαετίες, έχει μειωθεί σημαντικά και έχει αντικατασταθεί με άλλες μορφές εκτροφής, όπως τις εντατικές και ημι-εντατικές (Stefanakakis et al. 2007), που χαρακτηρίζονται από την απουσία εποχικών μετακινήσεων και την εισαγωγή συμπληρωματικών τροφών, για την διατροφή των κοπαδιών.

Στην παρούσα εργασία με τη χρήση της προφορικής παράδοσης, την έρευνα στα τοπικά αρχεία και την ανάλυση δεδομένων πεδίου, καταγράφηκαν οι παραδοσιακές μορφές κτηνοτροφίας για την περιοχή του ανατολικού Ψηλορείτη στην κεντρική Κρήτη.

Μέθοδοι και υλικά

Ως περιοχή έρευνας επιλέχθηκε ο ανατολικός Ψηλορείτης με τις ορεινές κοινότητες της περιοχής (Εικόνα 1), που έχει δεχτεί την ανθρώπινη επίδραση με την αντίστοιχη εκμετάλλευση των φυσικών του πόρων εδώ και τουλάχιστον 10.000 έτη, ενώ η βόσκηση έχει μια συνεχή παρουσία εδώ και 5.000 έτη (Lyritzis and Papanastasis 1995, Rackham and Moody 1996).

Στην παρούσα έρευνα συνδυάστηκαν πολλαπλές μορφές δεδομένων, όπως: γραπτές πηγές, προφορική ιστορία, δεδομένα πεδίου και φυσικογεωγραφικά στοιχεία. Όλα τα παραπάνω αναλύθηκαν, αξιολογήθηκαν, επαληθεύθηκαν και ενσωματώθηκαν για περαιτέρω επεξεργασία και ανάλυση σε ένα Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών (ArcGIS και QGIS).

Εικόνα 1. Περιοχή έρευνας στον ανατολικό Ψηλορείτη, με τις περιοχές NATURA (ArcGIS)

Στην προφορική Ιστορία, που χρησιμοποιείται ευρέως στην ανθρωπογεωγραφία και αποτελεί μια από τις κύριες ερευνητικές της μεθόδους, χρησιμοποιήσαμε ως μεθοδολογικό εργαλείο την συνέντευξη και όχι τα ερωτηματολόγια. Η συνέντευξη δίνει τη δυνατότητα να προσεγγίσεις λεπτομέρειες από την καθημερινή ζωή του συνεντευξιζόμενου, που είναι σύνθετες και μοναδικές (Valentine 2005), ενώ το ερωτηματολόγιο, είναι περισσότερο χρήσιμο σε απαντήσεις με ναι - όχι επιλογές, και χρησιμοποιείται κυρίως για αναλύσεις που αφορούν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού (Longhurst 2010).

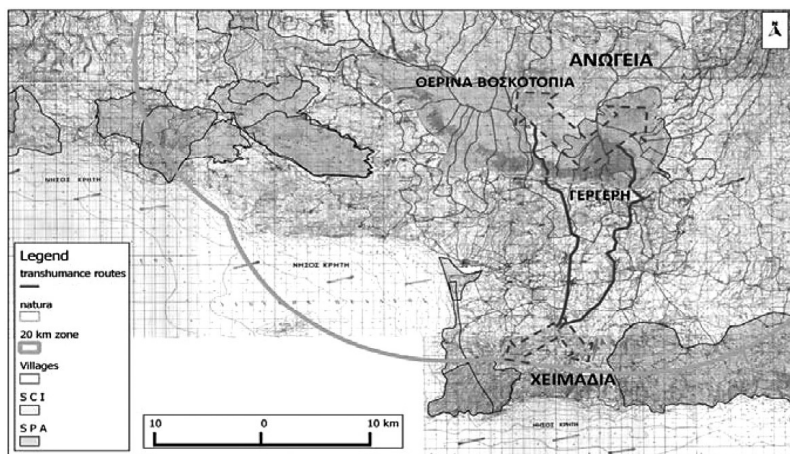
Στις συνεντεύξεις έλαβαν μέρος ενενήντα άτομα, κυρίως από τις κοινότητες των Ανωγείων, Ζαρού, Γέργερης, Νυβρίτου, Άνω Ασιτών και Κρουσώνα, διαφόρων ηλικιών και σε μία αναλογία φύλου 30% γυναίκες, 70 % άντρες. Παράλληλα με τις συνεντεύξεις ερευνήθηκαν δεδομένα αρχειακού υλικού από τα αρχεία των τοπικών κοινοτήτων, της δασικής υπηρεσίας και του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, ενώ δεδομένα πεδίου συλλέχθηκαν κατά την περίοδο 2008 έως 2010, όπου διεξήχθη και η έρευνα.

Αποτελέσματα και συζήτηση

Τα δεδομένα των συνεντεύξεων αφού αναλύθηκαν μας έδωσαν χρήσιμα στοιχεία για τη μορφή και τη διαδικασία των εποχικών μετακινήσεων των κοπαδιών, καθώς και για τη δομή και τον τρόπο βόσκησης των παραδοσιακών κτηνοτροφικών μονάδων. Σε συνδυασμό με την ανάλυση των φυσικογεωγραφικών και αρχειακών δεδομένων, καταγράφηκαν οι διαδρομές της εποχικής μετακίνησης με τις διαφορές

μικρο-διαφοροποιήσεις τους, καθώς και ο τρόπος βόσκησης και οργάνωσης των παραδοσιακών κτηνοτροφικών μονάδων.

Στον ανατολικό Ψηλορείτη η προφορική ιστορία μας δείχνει ότι, η εποχική μετακίνηση των κοπαδιών μπορεί να καταταχθεί στον τύπο της μικρής κλίμακας, καθώς οι αποστάσεις μεταξύ των θερινών και των χειμερινών βοσκοτόπων είναι μικρές (Εικόνα 2).

Εικόνα 2. Οι διαδρομές τις εποχικής μετακίνησης για τα Ανώγεια και τη Γέργερη.

Αποτυπώνεται η ζώνη των 20 χλμ από τα όρια των περιοχών NATURA (QGIS)

Ένα από τα χαρακτηριστικά της εποχικής μετακίνησης είναι η προσαρμοστικότητα και ευελιξία της στις τοπικές συνθήκες και στις ανάγκες του κτηνοτρόφου. Ακόμα και στην περιοχή του Ψηλορείτη υπήρχαν κάποιες μικρο-διαφοροποιήσεις στην εποχική μετακίνηση των κοπαδιών, που κυρίως είχαν να κάνουν με το χρόνο μετακίνησης στα θερινά βοσκοτόπια ή τις ενδιάμεσες μετακινήσεις των κοπαδιών όταν ήταν ήδη στα θερινά βοσκοτόπια. Το κύριο όμως μοντέλο της μετακίνησης ήταν ίδιο για όλη την περιοχή του Ψηλορείτη. Αυτό μπορεί να χαρακτηριστεί με τη μετακίνηση των κοπαδιών μετά το Πάσχα στις ορεινές περιοχές (θερινά βοσκοτόπια) και μετά τον Οκτώβριο ξανά σε χαμηλότερα υψόμετρα (χειμαδιά) σε περιοχές με φυσική βλάστηση (φρύγανα, θαμνώνες, κ.λπ.) κοντά στην ακτή. Ένας αγρότης, ηλικίας 83 ετών από το χωριό Ζαρός μας αναφέρει: “Τέλος Νοεμβρίου, τέλος Δεκεμβρίου που φοβόταν τη χιονιά, κατέβαιναν την Κάτω, Ρίζα είχανε νοικιασμένα χειμαδιά, κατεβαίνανε εκείέ και κάνανε σάμε το Πάσχα, δηλαδή μέσα στον Απρίλη, που αρχινούσε να γίνεται η θερμοκρασία πιο ζεστή, τα πέρνανε και τα ανεβάζανε απάνω”.

Επιπροσθέτως η μετακίνηση στα ορεινά βοσκοτόπια, επηρεαζόταν από τις απαιτήσεις της τοπικής οικονομίας, και κυρίως από την ημερομηνία του ορθόδοξου Πάσχα. Κατά τη διάρκεια του Πάσχα υπάρχει μεγάλη κατανάλωση αμνοερίφων και οι κτηνοτρόφοι παρέμεναν στα χωριά τους για να πουλήσουν τα προϊόντα τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα στη συνέχεια να μετακινούνται λιγότερα ζώα στο θερινό βοσκοτόπο με περισσότερη διαθέσιμη τροφή.

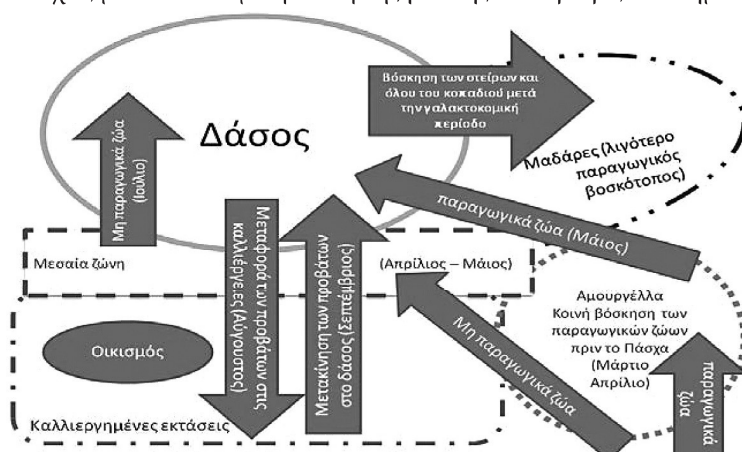
Ένας κάτοικος του Ζαρού, ηλικίας 54 ετών, αναφέρει χαρακτηριστικά: “Συνήθως έτσι ορόσημο θα έλεγα ότι είχαν το Πάσχα. Εποχές του Πάσχα ήταν, συν, πλην δέκα μέρες μπρος πίσω. Ήταν οι εποχές που σφάζαν τότε τα μικρά, και ανεβαίνανε πάνω, ξεκινούσε τότε η αρμεγά”.

Η εποχική μετακίνηση στην περιοχή του Ψηλορείτη είχε πολλαπλά οφέλη. Πρώτα απ’ όλα έδινε το πλεονέκτημα μιας ορθολογικής εκμετάλλευσης των διαθέσιμων πόρων τόσο σε χωρικό όσο και σε εποχιακό επίπεδο (χειμώνας- καλοκαίρι). Δεύτερον, έδινε την δυνατότητα ανάκαμψης στα βοσκοτόπια αφού παρέμεναν χωρίς βόσκηση για συγκεκριμένη χρονική περίοδο, δηλαδή αρκετούς μήνες κάθε χρόνο.

Τα αιγοπρόβατα, ανάλογα με την παραγωγικότητά τους, είχαν διαφορετική διαχείριση στις εποχικές μετακινήσεις, με διαφορετικούς χρόνους εισόδου στα ορεινά βοσκοτόπια. Αρχικά τα αγροτικά ζώα μετακινούνταν στη μεσαία ζώνη και τα παραγωγικά στους καλύτερους βοσκότοπους. Ειδικότερα στη Γέργερη, υπήρχε μία περιοχή (Αμουργέλλα) την οποία υπενοικίαζαν οι κτηνοτρόφοι και τη χρησιμοποιούσαν για κοινή βόσκηση. Τμήμα της περιοχής ήταν ιδιωτικό (πολλοί μικροϊδιοκτήτες) ενώ ένα μέρος της ήταν κοινοτικό. Οι κτηνοτρόφοι ένωναν τα κοπάδια τους και είχαν κοινή βόσκηση για μία περίοδο ενός με δύο μηνών.

Τα παραγωγικά ζώα (αίγες και πρόβατα) μεταφέρονταν πρώτα στο δάσος της περιοχής (δάσος Ρούβα) και αργότερα ανέβαιναν και τα μη παραγωγικά (στείρα), ενώ παράλληλα λάμβαναν χώρα και άλλες μικρότερες μετακινήσεις για την εκμετάλλευση της διαθέσιμης τροφής. Μετά το θερισμό, τα πρόβατα μεταφέρονταν στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις για να βοσκήσουν την καλαμιά, ενώ ξανά το Σεπτέμβριο μεταφέρονταν πίσω στο δάσος (Εικόνα 3).

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η αίγα παραμένει στο δάσος σχεδόν όλο το διάστημα του καλοκαιριού, αντίθετα με τα πρόβατα που μετακινούνται σε καλλιεργημένες εκτάσεις για ορισμένο χρόνο. Επίσης τα αγροτικά ζώα δεν παρέμεναν στον ίδιο χώρο συνεχώς με αποτέλεσμα η πίεση της βόσκης να περιορίζεται σημαντικά.

Εικόνα 3. Σχηματική απεικόνιση των εποχικών - χωρικών μετακινήσεων των κοπαδιών στην περιοχή της Γέργερης

Εκτός από την εποχική μετακίνηση και τον τρόπο βόσκησης των κοπαδιών, σε μία κτηνοτροφική μονάδα υπήρχε μεγάλη εξειδίκευση και συγκεκριμένα άτομα έκαναν τις διάφορες εργασίες που ήταν απαραίτητες για τη σωστή λειτουργία της (Πίνακας 1). Η κτηνοτροφική μονάδα αποτελούνταν από μία συνεργασία ατόμων, ένα είδος συνεταιρισμού, που στόχο είχε την παραγωγή τυροκομικών προϊόντων. Η μονάδα είχε κέντρο της το Μιτάτο, το ορεινό κατάλυμα των κτηνοτρόφων, που αποτελούνταν από μία πέτρινη θολωτή κατασκευή. Ένα κτηνοτρόφος από την Γέργερη ηλικίας 78 ετών αναφέρει χαρακτηριστικά: “Το σύστημα που είχαμε παλαιότερα ήταν το πιο δημοκρατικό σύστημα που υπήρχε σε κλάδους. Εκάμαμε ή ομάδες ή αδρεφουσίνη ή και ακόμα από δυο τρεις οικογένειες σε ομάδα και εκάμαμε να σμίξωμε να κάμωμε μαζί μιτάτο να φάμε το γάλα μαζί. Την περίοδο του γαλάτου”.

Ενώ ένας άλλος κάτοικος της Γέργερης ηλικίας 43 ετών θυμάται τις ειδικότητες στο Μιτάτο: “Εγώ που επήγα βοσκάκι μια φορά, μαντρατζής, βοσκός και μαντρατζής, ήτανε πέντε αφεντικά, είχανε δυο γκαλονόμους ξένους, εγώ που ήμουν μαντρατζής, οχτώ άτομα”.

Πίνακας 1. Οι κυριότερες ειδικότητες σε ένα μιτάτο όπως αναφέρθηκαν στις συνεντεύξεις.

Ειδικότητα	Εργασία
Τυροκόμος	Το άτομο υπεύθυνο για την τυροκόμηση, συχνά ήταν κάποιο μέλος της οικογένειας
Γκαλονόμος	Ο βοσκός υπεύθυνος για την βόσκηση των παραγωγικών ζώων
Στερονόμος	Ο βοσκός υπεύθυνος για την βόσκηση των μη παραγωγικών ζώων (στείρα)
Μαντρατζής	Το άτομο για όλες τις άλλες εργασίες στο Μιτάτο (συλλογή καυσόξυλων, καθάρισμα των σκευών, μεταφορά των προϊόντων και καυσόξυλων στο χωριό)

Η εποχική μετακίνηση των κοπαδιών αποτελούσε την παραδοσιακή διαχειριστική πρακτική για την περιοχή του Ψηλορείτη, η οποία επιβιώνει μέχρι και σήμερα, σε μικρότερο όμως βαθμό. Νέα συστήματα βόσκησης έχουν εισαχθεί και αντικαταστήσει τις παραδοσιακές διαχειριστικές πρακτικές, κυρίως στις περιοχές των μέσων και χαμηλών υψομέτρων, ενώ στις ορεινές περιοχές η εποχική μετακίνηση ακόμα επιβιώνει. Η παραδοσιακή βόσκηση δείχνει το δρόμο για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και την ορθολογική διαχείριση των φυσικών οικοσυστημάτων, μειώνοντας παράλληλα το κόστος παραγωγής στην κτηνοτροφία.

Συμπεράσματα

Η κτηνοτροφία είναι σήμερα αντιμέτωπη με μία σειρά οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών. Η παγκοσμιοποίηση, η κοινή αγροτική πολιτική, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα δημιουργούν συνθήκες ιδιαίτερα ανταγωνιστικές. Οι παραδοσιακές

μορφές διαχείρισης, όπως η εποχική μετακίνηση των κοπαδιών, η εκμετάλλευση όλων των διαθέσιμων πόρων σε τοπικό επίπεδο και η συνεργασία των κτηνοτρόφων θα μπορούσαν ενσωματωθούν – υιοθετηθούν στη σύγχρονη κτηνοτροφία, ωφελώντας τόσο το φυσικό περιβάλλον, όσο και τους ίδιους τους κτηνοτρόφους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Chaniotis, A., 1999. Milking the Mountains Economic Activities on the Cretan Uplands in the Classical and Hellenistic Period. In A. Chaniotis, ed. From Minoan farmers to Roman traders: Sidelights on the economy of ancient Crete. Franz Steiner Verlag.
- Garnsey, P., 1988. Mountain economies in southern Europe. In C. R. Whittaker, ed. Pastoral economies in classical antiquity. Proceedings of the Cambridge Philological Society. Cambridge: Cambridge Philological Society, pp. 196-209.
- Longhurst, R., 2010. Semi-structured Interviews and Focus Groups. In Key methods in geography. Sage Publications Ltd.
- Lyrantzis, G. & V.P. Papanastasis, 1995. Human activities and their impact on land degradation psilorites mountain in crete: A historical perspective. Land Degradation & Development, 6(2), pp.79-93.
- Nixon, L. & S. Price, 2001. The diachronic analysis of pastoralism through comparative variables. The Annual of the British School at Athens, 96, pp.395-424.
- Rackham, O. & J. Moody, 1996. The Making of the Cretan Landscape, Manchester University Press.
- Ruiz, M. & J. Ruiz, 1986. Ecological history of transhumance in Spain. Biological Conservation, 37(1), pp.73-86.
- Saratsi, E., 2003. Landscape history & traditional management practices in the Pindos Mountains, northwest Greece, c. 1850-2000. Nottingham: University of Nottingham.
- Stefanakis, A., M. Volanis, P. Zoiopoulos and I. Hadjigeorgiou, 2007. Assessing the potential benefits of technical intervention in evolving the semi-intensive dairy-sheep farms in Crete. Small Ruminant Research, 72(1), pp.66-72.
- Valentine, G., 2005. Tell me about...: using interviews as a research methodology. In Methods in human geography: a guide for students doing a research project. Essex: Pearson Education, pp. 110-127.
- Wallace, S.A., 2003. The Changing Role of Herding in the Early Iron Age of Crete: Some Implications of Settlement Shift for Economy. American Journal of Archaeology, 107(4), pp.601-627.

Transhumance and flock movements in eastern Psiloritis, Crete, Greece, an historical approach. Past can be the guide for the future.

P. Arvanitis¹, C. Watkins², G. Endfield³

¹ D.A.C. Heraklion Forest Directorate, Dasiko fytorio Foinikias, Heraklion 71 410, Greece,

² University of Nottingham, School of Geography, Sir Clive Granger Building, Nottingham, NG7 2RD UK,

³ University of Liverpool, Faculty of Humanities and Social Sciences, Liverpool L69 3BX, UK

Abstract

In the island of Crete transhumance played an important role in both the natural environment and the society. Research focused on eastern Psiloritis, whereas in the past local population through traditional management practices, of natural resources, maintained efficiently husbandry and conserved natural environment rich in biodiversity. In this research oral history, archives (Forest Service – Local Communes) physical data, and field data integrated and analysed in a GIS environment. Traditional management of grazing animals, rely on the exploitation of available natural resources in a temporal and spatial scale. Adaptation of traditional management practices, in nowadays livestock practices, will benefit both husbandry and natural environment.

Key words: Crete, Grassland, Transhumance, Geographic Information Systems (GIS).